

TOLEDO, BOLOGNA VE PADUA OKULLARININ DÜŞÜNCE TARİHİNDEKİ YERLERİ

KAZIM SARIKAVAK*

İnsanlığın gelişmesinde eğitimin ve onun icra edildiği okulların önemi tartışılmaz bir gerçektir. Bu okullar bir de, felsefi eğitim veriyorlarsa bu önem, bir kat daha artmaktadır. Zira felsefe; insan aklını çalıştırmayı, kullanmayı insana sağlayan ve bu yolla onun düşünce ufkunu, bakış tarzını, derunî boyutunu zenginleştiren önemli bir etkinliktir. Burada öncelikle belirtilmesi gereken bir husus şudur: Bu çalışmada söz konusu edilen okulların faaliyetlerini sürdürdükleri devirlerde felsefe ile bilim birlikte değerlendirilmekte idi, hatta felsefe, bütün bilimlerin incelendiği, araştırıldığı bir üst ilimdi.

Felsefe tarihine bakıldığında hemen hemen her çağda felsefe okulları varolagelmıştır. Bu okullar devraldıkları felsefi ve ilmî mirası geliştirerek sonrakilere devretmişlerdir. Bu bağlamda Orta Çağın son devirleri ile Rönesans arasında en önemli bağlantıyı sağlayan okullar arasında Toledo, Bologna ve Padua okulları ve bu okullardaki bilgin-filozoflar önemli bir yere sahiptirler.

Bu çalışmada, VIII. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar dünya felsefe ve biliminin lideri durumundaki İslâm filozof ve bilginleriyle bu okulların bağlantılarını, batılı kaynaklar ışığında ortaya koymaya çalışacağız. Burada ağırlıklı olarak batılı kaynakları kullanımımızın sebebi ise maalesef Türkiye’de ve Türkçe kaynaklarda bu okullar ve bunlardaki felsefi etkinliklerin niteliği konusunda müstakil bir çalışmanın olmamasıdır.

Bundan sonra düşünce tarihindeki yüklendikleri fonksiyon açısından önce Toledo, sonra Bologna, onun ardından da Padua incelenecektir.

* Yard. Doç. Dr., Gazi Üniv. Fen-Edb. Fak. Felsefe Böl. Öğrt. Üyesi

Toledo Okulu:

Toledo: İspanyolca'da Toledo, Arapça'da Tuleytula adlarıyla anılan Toledo şehri İberia yarımadasının merkezinde kurulmuştur. Yunan veya Fenike kökenli olan Toledo halkı, İ. Ö. 192'de Romalılaşmıştı.¹

Toledo'nun da içinde yer aldığı Endülüs-İspanya'sının Müslümanlar tarafından fethi 711 senesinde başladı ve bu fetih hareketi 714 yılına kadar devam etti. Ancak burada özellikle belirtilmesi gereken bir husus vardır: İspanya'nın büyük bir bölümü savaşla değil, yerli halkla yapılan anlaşmalarla İslâm hâkimiyetine girmiştir. Bu arada Toledo ve bu şehir komşu öteki şehirlerin de anlaşmalarla ele geçirildikleri tarihî kaynaklarda ifade edilmektedir.²

Müslümanların gerek Asya ve Afrika'da ve gerekse Batı'da, özellikle de İspanya'da çok hızlı yayılmasının en önemli sebeplerinin başında Müslüman idareci ve komutanların muhatap oldukları tüm insanlara adil ve dürüst davranmaları gelmektedir. Bu hususa örnek teşkil etmesi açısından şu olay bize oldukça önemli ipuçları vermektedir: İlk İslâm halifesi Ebu Bekir (r. a.) fethi gerçekleşen ordu komutanlarına şöyle diyordu: Âlicenap olun; kadınları, ihtiyarları ve çocukları öldürmeyin; meyve ağaçlarına, ekin mahsulüne, hayvanlara zarar vermeyin; düşmana karşı bile olsa verdiğiniz sözü tutun.³ Sadece bu ilk halifeler değil, fetih hareketlerine katılan diğer İslâm idareci ve komutanları da karşılaştıkları gayrimüslim insanlara daima müşfik ve anlayışlı davranmışlardır. Bu bağlamda İspanya'da ilk fethi gerçekleştiren, dolayısıyla Toledo'yu da 714'de anlaşmayla fethedilen Tarık b. Ziyâd ve komutanlarının bu fetihlerde yapılan anlaşmalarla hristiyanlara;

- 1- Dinlerini muhafaza etme,
- 2- Dinî ayin ve ibadetlerini hiçbir engelle karşılaşmadan ifa etme,

¹ E. Lévi – Provençal, “Toledo”, İ. A. (MEB). 12/1, İstanbul 1979, s. 427; Büyük Larousse, “Toledo”, İstanbul (Milliyet Yayınları), c. 22, s. 11587

² Mehmet Özdemir, “Gayr-i Müslimlerin Dinî Hayatı Açısından Müslüman Fatihlerin Endülüs'deki Uygulamaları”, A. Ü. İ. F. Dergisi, S. XXXIII Ankara 1992, s. 209-210; M. Özdemir, “Müvellidûn'deki Endülüs Emevîleri Döneminde Kültürel Hayattaki Yerleri”, A. Ü. İ. F. Dergisi, S. XXXIV, Ank. 1993, s. 175-176

³ Will Durant, İslâm Medeniyeti (çev. Orhan Bahaeddin), İstanbul-Tarihsiz, s. 13.

3- Kiliselerin her türlü tahripten korunma garantilerini vermektedir.⁴

Ayrıca müslümanların buranın yerleşik Hristiyan ahalisine karşı olan dini toleransları o seviyede idi ki, bir tarafta mescid, hemen onun yanında kilise özgürlük içinde bulunmaktaydılar.⁵

Toledo'nun İslâm idaresine girişiyle ilgili Hristiyan kaynaklarında verilen bilgiye göre, bu şehrin kapılarını Müslümanlara aynen Kurtuba, İlbire ve Gırnata'da olduğu gibi, Yahudiler açmıştır. Zira, İspanya dışındaki Yahudiler tüm tarihleri boyunca buldukları toplumlarda pasif ve tarafsız kalırken bu tavırlarını İspanya'da Müslümanlar lehine bozdular. Müslümanlar da onların bu katkılarını karşılıksız burakmamışlardır.⁶ Her şeyden evvel onlara dinî ibadetlerini özgürce yapabilme imkânının temin etmişlerdir.

Yeni kurulan Endülüs İslâm devleti, başlattığı iman faaliyetinin yanında hemen ilk olarak büyük bir hamleyle eğitim ve kültür faaliyetlerine de yöneldi. Bu cümleden olmak üzere yöneticiler, Doğudaki gelişmelerin Endülüs'e aktarılması için bir taraftan Kayravan, Mısır, Mekke, Medine ağırlıklı olmak üzere Doğuya öğrenci gönderilmesini teşvik ederlerken diğer yandan ünlü bazı Doğulu bilginlerin Endülüs'e gelmelerini de sağladılar.⁷

Toledo Okulu: Kuzey İspanya'nın Hristiyanlar tarafından tekrar ele geçirilmesi, bu arada Cordoba'daki İslâm halifesinin varlığına son verilen 1034 yılıyla, Toledo'nun da 1085 yılında Hristiyanların eline geçmesiyle artık Lâtince konuşan Hristiyan İspanyollar, Arap ve Yahudi öğretileriyle onların sahibi olduğu pek çok kütüphanelerle karşılaştılar.⁸ Nitekim İspanya'daki dokuzuncu Emevî halifesi II. Hakem (öl. 976), san'atın, ilmin ve maarifin gayretli ve cömert hamisi olmasının yanında, katalogu 44 cilt tutan 400. 000 sayı (dört yüz bin) ciltlik zengin büyük bir kütüphane meydana getirmişti.⁹

⁴ Mehmet Özdemir, "Gayr-ı Müslimlerin Dinî Hayatı Açısından...", s. 211.

⁵ Abdullah Enis et-Tıba', el-Kutûf el-Yâni'a, Beyrut-1986, s. 298.

⁶ Mehmet Özdemir, "Gayr-i Müslimlerin...", s. 222-3.

⁷ Mehmet Özdemir, "Müvelledün'ün Endülüs..." s. 181.

⁸ David Knowles, The Evolution of Medieval Thought, London 1962, s. 188

⁹ H. J. J. Winter, Eastern Science, London 1952, s. 69; M. Schmitz, "Al-Hakem", İ. A. (MEB), İstanbul 1979, 5/1, s. 100; Aldo Mileli, La Science Arabe et son rôle dans l'évolution scientifique mondiale, Leiden 1966, s. 176.

İspanya'nın Cordoba, Granada, Seville gibi yerleşim merkezlerindeki eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yanında Toledo'nun yeri oldukça farklıdır. Zira burada, eğitim-öğretimin yanında özellikle tercüme faaliyetleri çok önemli boyuttaydı. Buradaki tercüme faaliyetlerinin ilk safhasında matematik, tıp ve astronomi ile ilgili ve bilhassa da felsefi eserler Arapça'dan Lâtince'ye çevrildi.¹⁰ Toledo başpiskoposu Raymond (1126-51) tarafından on ikinci yüzyılın ilk yarısında oldukça desteklenen Toledo tercüme okulu, mütercim bilginlerin hem İspanya dışından gelen Avrupalı bilginler ve hem de yerli bilginler açısından zengin bir okuldu.¹¹ Ancak bu çeviriler doğrudan Arapça'dan Lâtince'ye yapıldığı gibi, Arapça'dan önce yerli dile, ondan da Lâtince'ye çevrilmekteydi. Arapça'dan Lâtince'ye doğrudan yapılan çevirilerin örnekleri oldukça çoktur. İkinci tür çeviri faaliyetlerine örnek olarak ise Yahudi mütercim Avendauth ve Toledo başdiyakozu Dominic Gundisalvi (1150-90) 'nin çevirilerini verebiliriz. Zira, Avendauth, Arapça'dan yerli dile kelime kelime tercüme yapmakta, Dominic de aynı titizlikle yerli dilden bu eserleri Lâtince'ye çevirmekteydi. Bu ilk dönemlerde Arapça'dan Lâtince'ye yapılan çeviriler, standartlara oldukça uygun çeviriler niteliğindeydiler.¹²

Tercüme faaliyetlerinin yoğunluğunun Toledo'da yapıldığı İspanya'ya Avrupa'nın pek çok yerinden bilgi gelmeye başladı. Buradaki yabancı mütercimlerden on ikinci yüzyılda aktiflikleriyle en çok tanınanlar şunlardır: Hermann of Carinthia (1138-43) ve öğrencisi Rudolf of Bruges; ayrıca Hermann'ın çağdaşı ve zaman zaman birlikte de çalıştıkları Robert of Chester, Plato of Tivoli (1134-45), Daniel of Morley (1180), Alfred of Sareshel (1180) ve bütün bu mütercimler arasında en önemlisi ise Gerard of Cremona (öl. 1187) idi. Adelard of Bath da bu yüzyılın başında İtalya, Suriye ve İspanya'da çalışmalar yapmıştır. İspanya'daki yabancı bilginlerin yanında yerli şahsiyetler de vardı ki bunlardan bazıları şunlardır: Petrus Alfonsi (1115), Hugh of Santalla (1135), John of Seville (1130-40) ve Dominic Gundisalvi (1150-90).¹³

¹⁰ Michael Haren, *Medieval Thought*, London 1985, s. 135.

¹¹ David Knowles, *age.*, s. 188.

¹² Michael Haren, *age.*, s. 135.

¹³ *Age.*, s. 134-5.

On ikinci yüzyılın meşhur mütercimleri arasında yer alan ve Toledo'da da çalışan İngiliz asıllı Adelard of Bath (öl. 1130), Öklid'in "The Elements of Euclid"ini ve Harizmi (öl. 850?) 'nin astronomiyle ilgili eserlerinin yeniden gözden geçirilmiş özetlerini Arapça'dan Lâtince'ye çevirdi. Böylece "trigonometri" Avrupa'ya ilk kez takdim edilmiş oldu.¹⁴

İngiltere'nin Bath adlı yerleşim merkezinde doğan Adelard, Sicilya, Suriye ve Filistin'i gezerek buralardaki bilimsel çalışmaları tetkik etmiştir. Buraları gezdikten sonra İspanya'ya da uğramış, buradaki tercüme faaliyetlerine katılmıştır. O, felsefî eserlerini hayatının ilk dönemlerinde yazdı ve bu çalışmalarında Plato'yu takip etti. Ayrıca o, epistemoloji konusunda Plato ile Aristo'yu uzlaştırmaya çalıştı.¹⁵

Toledo okulu denildiğinde oradaki tercüme faaliyetlerinde en aktif görev ifa edenlerden Dominicus Gundissalinus (Dominic Gundisalvi) (öl. 1150) adındaki başdiyakoz ile Gerard of Cremona (1114-1187) 'nın adları hemen her kaynakta ilk zikredilenlerdendir. Bu iki bilgin-mütercim, Toledo'daki tercüme hareketini 12. yüzyılda plânlayan ve yönlendiren önemli isimlerdir. Bu dönemde İ. Sinâ'nın psikolojiyle ilgili kitabının Lâtince'ye çevrilmesinden sonra, onun "metafizik"i "ilk felsefe kitabı" veya "İlâhî Bilgi" adıyla 1150'den sonra Toledo'da bu iki gayretli mütercim-bilgin tarafından Arapça'dan Lâtince'ye çevirdiler. İ. Sinâ'nın bu eserlerinin dışındaki diğer eserlerinden bazıları Fârâbî'nin "Akıl Üzerine" gibi birçok eseriyle Gazalî'nin eserlerinden bazıları bu dönemde adı geçen mütercimlerin öncülüğünde Lâtince'ye çevrilmişlerdir. Bu çeviriler, 13. yüzyılda özellikle ruhun ölümsüzlüğü konusundaki argümanların desteklenmesinde önemli katkılar sağlamışlardır.¹⁶

Gundissalinus, adı geçen çevirilerinin dışında, el-Fergâni'nin astronomiyle ilgili eserini de Lâtince'ye çevirmiştir. Yine on ikinci yüzyılda Kur'an da Lâtince'ye ilk kez Robert of Chester tarafından çevrilmiştir.¹⁷

¹⁴ H. J. J. Winter, *Eastern Science*, London-1952, s. 88; Charles Burnett, "The Translating Activity in Medieval Spain", *The Legacy of Muslim Spain* (Ed. By Salma Khadra Jayyusi), I-II, New York 1992, s. 1038.

¹⁵ David Knowles, *The Evolution...*, s. 188.

¹⁶ Michael Haren, age., s. 135-6; D. Knowles, age., s. 217; J. Morenbon, *Later Medieval Philosophy*, London 1987, s. 52.

¹⁷ H. J. J. Winter, age., s. 88.

Orta Çağ katedral dokümanlarında “Üstat Gerardus” diye anılan ve Toledo’daki tercüme faaliyetinin en önemli ismi olan Gerard of Cremona (1114-1187) ‘nın çevirdiği eserler ve bu eserlerin alanları oldukça kapsamlıdır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Dominicus’la çok yakın işbirliği içinde çalıştı. Gerard, yaptığı tercümelere Fârâbî’nin “Bilimlerin Tasnifi” adlı eserinde temel örnek olarak almıştır. Gerard, Aristo’nun pek çok eserini ve onlar üzerine İslâm ve Grek otoriteler tarafından yapılan şerhleri ki, Grek şârihlerin Arapça’ya çevrilmiş olanların tamamını Arapça’dan Lâtince’ye çevirdi.¹⁸

Gerard’ı Toledo’ya çeken ve oraya yerleşmesine neden olan husus, oradaki bilimsel etkinliğin yoğunluğu olmuştur. Hatta buradaki bilimsel faaliyetlerin cazibesi o dereceye varmıştı ki, İngiltere’de doğmuş olan Daniel of Morley 12. yüzyılda önce Paris’e gitti; ancak buradaki eğitim-öğretim onu tatmin etmedi, sonra Toledo’ya geldi. Buradaki öğretimin tamamen bilimsel olması ve bu bilimsel çalışmaların her yönüyle teşvik edilir vaziyette olması onu fazlasıyla memnun etmişti ki, o burada Gerard’ın derslerini takip etmişti.¹⁹

Gerard, Toledo tercüme okulunda görev yapan diğer mütercimleri de çok verimli bir şekilde organize etmekteydi. Bu arada o, ilk önce Öklid’in “Elements”ini Ptolemy’in “Almagest”ini de 1175’de Arapça’dan Lâtince’ye çevirdi ki bu eserin daha sonraki dönemlerde Avrupa’daki tesiri çok büyük olmuştur. Ayrıca, o daha sonra Milan ve Padua gibi meşhur İtalyan üniversitelerindeki tıpla ilgili bilimsel çalışmalarda temel eser olarak kullanılan İ. Sinâ’nın “Kanun” adlı tıp konusundaki eserini Arapça’dan Lâtince’ye çevirdi.²⁰

Bunların yanında Cremona’lı Gerard, Proclus’un “Elements of Theology” adlı eseri Arapça’dan Lâtince’ye yeni bir versiyonla nakletti. Bu eser, William of Moerbeke tarafından daha sonra Grekçe’den Latince’ye çevrildi. Gerard’ın öncülüğü ve başkanlığında Toledo’da Arapça’dan Lâtince’ye çevrilen külliyat, İ. Sinâ’nın eserleri ile birlikte

¹⁸ Charles Burnett, “The Translating Activity in Medieval Spain”, *The Legacy of Muslim Spain* (Ed. By Salma Khadra Jayyusi), I-II, New York-1992, s. 1045

¹⁹ Charles Burnett, *agm.*, s. 1045.

²⁰ H. J. J. Winter, *age.*, s. 88-9.

Kindî, Fârâbî, Gazâlî gibi İslâm düşünürlerinin eserlerini de, ihtiva etmekte idi ²¹ ki o, Aristo'nun Arapça'ya çevrilmiş ve on ikinci yüzyılda bilinen bütün eserlerini Lâtince'ye çeviren tek kişi olarak tanınmaktadır. Gerard'ın çevirdiği bilimsel eserlerden ; Meteoroloji, Fizik, Gök Üzerine, Kuruluş ve Bozuluş Üzerine, İkinci Analitikler adlı eserler bunlardan bazılarıdır.²²

Onun Toledo'da çevirdiği eserlerin büyük bir kısmı öğrencileri tarafından ölümünü müteakip bir araya getirildi. Onun çevirdiği bu eserlerin sayısının 70 (yetmiş) civarında olduğu kaynaklarda ifade edilir.²³

Toledo'daki çeviri faaliyetleri on üçüncü yüzyılda da devam etti. Bu yüzyılda buradaki çevirileri yapanlardan birisi Hermannus Alemannus, İ. Rüşd'ün Aristo'nun "Nikomakhos Etik"ine yazdığı orta şerhi 1240'da ve "şiiir" üzerine yazdığı orta şerhide 1256'da Lâtince'ye çevirdi. Sonra Maimonides'in "Zihni Karışıklara Rehber" adlı eserinin de İbranîce'den Lâtince'ye çevirisi, Arapça nüshasından yapılan çevirisinden önce 1240'da yapıldı. Ayrıca bu yüzyılda Toledo'daki en önemli mütercimlerden biri de Michael Scot (öl. 1235)'dur. O, 1217'de astronomi ile ilgili bilimsel bir eseri Arapça'dan Lâtince'ye çevirdi. Bundan kısa süre sonra ise, Aristo'nun "Zooloji = Hayvanlar Bilimi" adlı eserinden bir bölümü de Arapça'dan Lâtince'ye çevirdi.²⁴

Yine on ikinci yüzyılda, 1210'dan 1247'ye kadar Toledo Başpiskoposu olan Rodrigo Jimenez de Rada yazdığı "The Historia Gothica" ve "The Historia Arabum" adlı tarih kitaplarını hemen hemen tamamen Arapça kaynaklara dayanarak yazmıştır.²⁵

Toledo, kendisinde yapılan bilimsel faaliyetlerin yoğunluğu ve Avrupa'ya tesiri ile buraya, Avrupa'nın çeşitli yerlerinden gelerek yerleşen bilim adamları ve yerli Yahudi ve Hristiyan bilim adamlarıyla düşünce

²¹ J. Morenbon, age., s. 53.

²² Michael Haren, age., s. 136.

²³ D. Knowles, age., s. 189 (W. M. Watt ise ona izafe edilen tercüme eserlerin sayısının 100 (yüz) e yakın olduğunu belirtmektedir. W. M. Watt, İslâm'ın Avrupa'ya Tesiri (çev. Hulusi Yavuz), İst. 1986, s. 69.

²⁴ Michael Haren, age., s. 136.

²⁵ Charles Burnett, agm., s. 1047.

tarihinde müstesna bir yere sahiptir. Zira burası, eski Grek bilim ve felsefesi, buna İslâm bilgin ve filozoflarının katkılarını Rönesans'ın şafağında Avrupa'ya sunan en önemli bilim ve düşünce merkezlerinden biri olmuştur.

Bologna Okulu:

Bologna, Kuzey İtalya'da, Floransa'dan Venedik'e giden yol üzerinde, önemli bir kavşak noktası üzerinde kurulmuş bir şehirdir. İtalya tarihinde önemli bir yere sahip olan bu şehir, eski bir Etrüsk kasabasıydı. İ. Ö. 190'da Romalıların eline geçti. Orta Çağ'da ise Bologna bir kent cumhuriyeti idi.

Bologna Okulu: Bu okulun kuruluş tarihi, on birinci yüzyılın sonları olarak kabul edilir. Kendisiyle birlikte, hatta kendisinden önce kurulmuş diğer İtalya şehir okulları arasında onlardan daha fazla düşünce tarihinde oldukça önemli bir yere sahip oldu. Buna sebep ise bir kere kendisinde "lâik" hukuk tedrisatının yapılması ve şehir idaresi ve yönetiminde bu hukuk sisteminin de uygulanır alanlar bulmasıydı. Ayrıca tabii olarak Bologna İtalya'daki tüm yolların kesiştiği bir kavşak üzerindeydi; nitekim buradan Almanya, Avusturya ve Fransa gibi Avrupa'nın pek çok yerine gidilebilmekteydi ki bu açıdan da Bologna bu yüzyıllarda kuzey-güney ve doğu imparatorluklarından gelen-gidenlerin buluştuğu bir yer, öğrenci ve göçmenlerin yerleştiği bir merkezdi.²⁶

Eğitim-öğretim tarihinde adına üniversite denilen ilk okul Bologna'da teşekkül etti. Burası o dönemde ve sonraki devirlerde Avrupa'nın en büyük hukuk okuluymuştu. Buradaki lisansüstü öğrencilerinin büyük kısmı Avrupa'nın çeşitli yerlerindendiler. Bologna'da bulunan diğer okulların yanı sıra, asıl buranın önemi kendisinde merkezileşmiş olan hukuk eğitiminden dolayıdır ki, burası aynı zamanda ilk hukuk okulu olma özelliğini daima muhafaza etmiştir.²⁷

²⁶ Daha fazla bilgi için bk.: David Knowles, *The Evolution of Medieval Thought*, London 1962, s. 81-82, 158-159.

²⁷ M. Deanesly, *A History of The Medieval Church*, London 1950, s. 134,139.

Burada yeri gelmişken üniversite kelimesinin orijini üzerinde biraz durmak gerekir: Kaynaklarda belirtildiğine göre Üniversite kelimesi Lâtince kökenli bir kelimedir. Orta Çağ Lâtincesinde “Universitas” kelimesi yine Lâtince “Collegium” kelimesinin sinonimidir. Bu kelime tedrici olarak zaman içinde, bilimsel faaliyetlerin yapıldığı yerler anlamında kullanılır oldu. Bu anlamda da ilk orijinal üniversiteler olarak Bologna ve Paris okulları göze çarpmaktadır. Ancak bu dönemdeki diğer okullara da bu adın verilmesinin hiçbir mahzuru yoktur. Daha sonraları, tedrici bir şekilde 12. yüzyılın sonlarına doğru bu terim kavramlaşarak ileri bir gelişim gösterdi ve adına Üniversite denilen okulda, artık en azından üç fakülte-Teoloji, Hukuk ve Tıp- bulunması gerekirdi. Zira, Orta Çağ’ın sonlarına doğru tıp, hukuk ve teoloji üç yüksek bilimsel çalışma alanı olarak kabul edilmekteydi. Böylece de Üniversite kavramının bugün ifade ettiği modern karşılığın temeli atılmış ve kelime bugünkü anlamında, daha o dönemde kavramlaştırılmış oldu.²⁸

Burada belirtilmesi gereken bir husus var ki, o da şudur: Bologna Üniversitesi, öğrencilerin her yönüyle ağırlığını hissettirdiği bir üniversite yani Bologna bir öğrenci üniversitesiyken, Paris Üniversitesi ise hocaların egemenliği ellerinde tuttuğu bir üniversiteydi.²⁹

Tam olarak Bologna Üniversitesinin gelişim safhalarını tespit etmek kolay değildir. Ancak yine de on ikinci yüzyılın ilk yıllarında Bologna’da üç tip okulun varlığı görülmektedir: Piskoposların yönetiminde, belediyeye ait bilim okulları; Roma hukukuyla ilgili tedrisat yapan lâik okullar; bir veya birçok manastırda tedris olunan dinî hukuk okulları; fakat bu okullar arasında kesinlikle bir bağlantı yoktur.³⁰ Görüldüğü gibi Bologna’da hukuk eğitimi ve öğretimi ağırlıkta idi; aynı dönemlerde faaliyet gösteren Paris ve Oxford’da teoloji ve beşerî bilimler (arts), Salerno okulunda ise tıp eğitimi ve öğretimi ağırlıklı olarak yapılmaktaydı.³¹

Biraz önce de ifade edildiği gibi Bologna Üniversitesi öğrencilerin gerek rektör seçiminde ve gerekse hocaların profesörlüklere atanmalarında

²⁸ David Knowles, age., s. 153-4; M. Deanesly, age., s. 134.

²⁹ Michael Haren, *Medieval Thought*, London 1985, s. 138,141.

³⁰ D. Knowles, age., s. 159,163.

³¹ M. Haren, age., s. 137.

birinci derecede rol oynuyorlardı; çünkü bu makamlar için seçim öğrenciler tarafından yapılmaktaydı. Ayrıca, öğrenciler halka açık toplantılar ve kongreler de yapmaktaydılar. Bu yapı daha sonra Padua Üniversitesinde taklit edildi. Sonra bu yapı daha sonraki devirlerde Avrupa'nın pek çok yerindeki benzer müesseseye örneklik teşkil etmiştir.³²

Bologna Üniversitesindeki eğitim süresi normalde beş yıl idi. Bu sürenin sonunda öğrenciye üniversiteyi bitirdiğine dair diploma verilmekteydi. Eğer üniversitede daha ileri bir tahsil yapmak isterse bu eğitim-öğretim yedi veya sekiz yıl sürerdi. Teoloji bölümünde ise ders dönemi, sekiz bilimsel çalışma yılını kapsamaktaydı ki, bunun beş yılı normal eğitim dönemi üç yılı da teoloji formasyonu için gerekiyordu. Buralarda dersler ya umumî konferanslar veya hocanın dersi takriri şeklindeydi. Bu usul ise, sonraki Avrupa eğitim-öğretim sisteminin temelini oluşturmuştu.³³ Bu konuda bir başka kaynakta ise şöyle denilmekte; “buralarda hocanın birinci vazifesi umumî ders vermektir; diğer bir görevi ise formel tartışmaları yönetmektir ki, bunlar da, iki çeşitti; birisi özel bir konu üzerine genel tartışmalar şeklinde, diğeri ise her türlü soru sormanın serbest olduğu tartışmalar şeklinde cereyan ederdi.”³⁴

Yukarıdan beri ifade edilen ve ağırlıklı olarak Roma medenî hukukunun tedris olunduğu Bologna'daki bu eğitim-öğretim işinin ilk meşru temsilci hocası Imerius'dur ki o, 1116-1140 arasında Bologna'da hocalık etmekteydi.³⁵

Sicilya kralı Frederic II, bilim ve felsefe ile ilgili çalışmaları her yönüyle destekledi ve bilimsel çalışmalarla uğraşanları korudu. O, Napoli'de 1224 tarihinde bir üniversite kurdu ve bu üniversitede özellikle Arapça yazmalar, büyük bir heves ve gayretle Lâtince'ye, kısmen de İbrânce'ye çevrildi. Burada yapılan Lâtince çevirilerden bir kısmı, Frederic II tarafından Bologna Üniversitesine de hibe edildi.³⁶ Burada vurgulanması

³² D. Knowles, age., s. 161 ; M. Haren, age., s. 138.

³³ D. Knowles, age., s. 173-174,176.

³⁴ M. Haren, age., s. 142.

³⁵ M. Haren, age., s. 138.

³⁶ H. J. J. Winter, age., s. 62.

gereken bir husus da, Toledo’da tercüme faaliyetine başlayan Michael Scot (öl. 1235), tercüme işini Sicilya’da Frederic II’nin sarayında astrolog (müneccim) olarak görev yaparken de devam ettirdi. Nitekim Frederic II’nin Bologna Üniversitesine de hibe ettiği Lâtince çevirilerin bir kısmı da M. Scot’a aitti. O, Napoli’deki çeviri okulunda ise İ. Rüşd’ün “Fizika”, “Ruh Üzerine”, “Metafizika” gibi eserler üzerine yazdığı büyük şerhlerini Arapça’dan Lâtince’ye çevirdi ki, bunlar Avrupalı bilim ve felsefe adamlarının Aristo’yu tam anlamalarını sağladılar.³⁷

Orta Çağın en büyük filozoflarından St. Thomas (öl. 1274)’ın da hocası olan Albertus Magnus (öl. 1280) da 1223 yıllarında Bologna Üniversitesindeki bilimsel çalışmalara katılmıştır. Büyük Albert’in bilimsel ve felsefî anlayışında Aristo şârihleri arasında daha çok İ. Sina’nın yaklaşım tarzını kendine örnek almıştır. Ancak o, her ne kadar karşı da olsa İ. Rüşd’den istifade etmiştir.³⁸

Bologna Üniversitesinde gerek hocalara ve gerekse öğrencilere tanınan bazı imtiyazlardan söz etmek de gerekir. Zira, her çağ ve toplumda “marifet iltifata tabidir”. Özellikle ilim söz konusu olduğunda bu gerçek kendini daha güçlü hissettirir. Bilimsel çalışmaların ve bilim adamlarının verimli olabilmesi onlara sağlanacak maddî ve manevî imkânlarla, onların rahat ve huzurlu bir ortama sahip olmalarıyla doğru orantılıdır.

Bu bağlamda Bologna Üniversitesine baktığımızda; Bologna Üniversitesinde hoca olan herhangi bir bilginin evine tecavüz, mukaddesata tecavüz olarak telâkki edilirdi. Üniversite şehrinde oturan bilginler, herhangi bir hırsızlık veya kayıp olayından dolayı zarar gördüklerinde bu zararları tazmin edilirdi. Ayrıca bilginler, her türlü gürültü rahatsızlığından korunma haklarının yanında, eğitim-öğretim sırasında kötü kokulardan da korunma haklarına da sahiptiler.³⁹

³⁷ M. Haren, age., s. 136-137; Charles Burnett, agm., s. 1046 (Bazı kaynaklarda ise M. Scot’un Toledo’dan sonra Bologna’da da çalıştığı ifade edilir. W. M. Watt, İslâm’ın Avrupa’ya Tesiri (çev. Hulusi Yavuz), İstanbul 1986, s. 70.

³⁸ D. Knowles, age., s. 250-3.

³⁹ Pearl Kibre, Scholarly Privileges in the Middle Ages, London 1961, s. 14,16.

1227'den sonraki yıllarda Bologna mahallî idarecileri daha önceki dönemlerde bilginlere tanınan imtiyaz ve muafiyetlerin alanını genişleterek uygulamaya koydu. Bu muafiyet ve imtiyazlar bu kez bilginlerin yanında doktor ve öğrencileri kapsamaktaydı. Buna göre, bu imtiyaz ve muafiyet hakkını elde edenler, kendileri için bir şeyler satın almak, hizmetçi sahibi olmak gibi şehirdeki diğer insanlara yasak olan şeyler onlar için serbestti. Ayrıca bunlara; hiçbir ceza, vergi gibi şeyler ödemeksizin, şehre kitap getirmelerine müsaade edilmekteydi. Bilginler şehir halkının biriktirerek vermek zorunda oldukları askerî hizmetten yani ordu için toplanan vergi ve para toplama gibi yükümlülüklerden, hatta toplanan özel vergilerden de muafıydı. Bu muafiyet ve imtiyazlar 1273'de daha da genişletilerek şehir idarecileri tarafından yürürlüğe konuldu.⁴⁰

Bologna'daki bilginler, bazen de idareciler tarafından kendilerine tanınan imtiyaz ve muafiyetlerin uygulanmadığı durumlarda eylemler de yapmışlardır. Bu eylemlerden biri 1284'de olmuştur. Bilginler, bu tarihte mahallî idarecileri papaya şikâyet ettiler ve bu durumu protesto etmek için eğer papalık güvence vermezse şehri terkedeceklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine Papa Martin IV. , bu hocaları Bologna'da kalmaya razı etmeye çalıştı. Bunun için şehirdeki Dominiken ve Fransiskanların ileri gelenlerine ricada bulundu. Ayrıca, şehir idarecileri de eğer kalırlarsa yasaların tanıdığı ayrıcalıkları en iyi şekilde uygulamaya söz verdiler.⁴¹

Bologna okulu, Batı'da modern üniversitenin ilk örneği oluşturması, ilk medenî Roma hukukunun ağırlıklı olarak tahsilinin yapıldığı yer olması açısından oldukça önemlidir. Zira, Bologna okulu, Avrupa'nın ilk hukuk okulu olma özelliğinin yanında öğrenci üniversitesi olması açısından da bir başka özelliğe sahipti. Ayrıca hocalarına ve öğrencilerine tanınan imtiyaz ve muafiyetlerle de Bologna Üniversitesi'nin düşünce tarihinde önemli bir yeri vardır.

⁴⁰ Pearl Kibre, age., s. 21,26.

⁴¹ Age., s. 27.

Padua Okulu:

Padua, Kuzey İtalya’da, Milano’dan Venedik’e ve Bologna’dan Alplere giden kara yollarının kavşak noktasında bulunan bir şehirdi. Önce Etrüskler’in, daha sonra da Romalılar’ın egemenliği altına giren (İ. Ö. 49) Padua, imparatorluk devrinde çok zengin bir ticaret merkeziydi. Padua, tarihte önce Attila, ardından da Lombardlar tarafından işgal edildi.

Padua Okulu: Padua’nın önemi, tarihte oynadığı rollerden ziyade felsefe ve bilim tarihinde oldukça önemli bir konumu işgal eden okulundan yani on üçüncü yüzyılın başında, 1222 tarihlerinde Bologna’dan gelen hoca ve öğrencilerce kurulan okulundan (üniversitesinden) kaynaklanmaktadır. Padua okulu, Bologna’dan 1222’de göç eden hocalar tarafından kuruldu. Bu iş ise şöyle gelişti: Padua piskoposu Jordanos Bologna’da bulunduğu sırada, orada profesör olan William of Gascogne’ye Padua’ya gelmesi için ricada bulundu ve nihayet Padua’ya gelmesi konusunda anlaştılar. Bunun üzerine piskopos onu bir mektupla Padua’ya davet etti ve William Padua’ya geldi. Onu, meslektaşı İspanyol Peter takip etti ki, Peter’in Padua’ya gelişi bu okulun değerinin bir anda yükselmesine neden oldu. Böylece buraya Bologna’dan pek çok öğrenci geldi; ayrıca politik baskıdan kaçan pekçok profesör de Bologna’dan Padua’ya geldi.⁴²

13. yüzyılda Avrupa’daki üniversitelerde sürekli bir gelişme vardı. Bu üniversitelerden İtalya’nın Vicenza (1204) ve Padua (1222) Üniversiteleri Bologna’dan gelen hoca ve talebelerce kuruldu; ancak Padua kısa zaman sonra entelektüel merkez olma rekabetinde Vicenza ve Bologna’yı geçti. Bu her üç İtalyan üniversitesinin ortak bir özelliği ise hepsinin öğrenci üniversiteleri olmalarıdır.⁴³ Avrupa’nın herhangi bir yerinden İtalya’ya giden bir öğrenci için o çağın meşhur Bologna ve Padua Üniversitelerine gitmek çok önemliydi; ancak Alman, Polonyalı ve Macar öğrenciler özellikle Padua’yı tercih etmekteydiler.⁴⁴ Zira, Padua’daki bilimsel çalışmalar son derece toleranslı bir ortamda yapılmaktaydı. Bu

⁴² Cesare Foligno, *The Story of Padua*, London 1910, s. 142.

⁴³ D. Knowles, *age.*, s. 169.

⁴⁴ Cesare Foligno, *age.*, s. 149.

yüzden de Padua Avrupa'nın bütün genç ilim heveslisi insanların birinci tercih yeri idi.⁴⁵

Padua okulunun kısa zamanda meşhur olmasının sebeplerinden birisi, Orta Çağın iki büyük otoritesi Papa ve İmparator, bu üniversitenin diploma ve doktora derecelerini verme hakkını bir imtiyaz olarak bu üniversiteye verdiler. Bu üniversitenin sahip olduğu bu imtiyaz ve haklara resmî papalık ve imparatorluk belgelerinde işaret edilmiştir. Padua'ya tanınan bu haklar, Urban IV tarafından 1261'de kabul edildi, 1264'de ise bu üniversitenin statüleri mahallî yöneticiler tarafından da kabul edildi. Bu üniversitenin şöhretinin artmasına bir başka sebep de, 1271'de buranın profesörlerinin Lyons konsili konusundaki tartışmalara karar vermek için atanmış olmalarıdır.⁴⁶

Biraz sonra da görüleceği gibi, özellikle XV ve XVI. yüzyıllarda hatta XVII. yüzyılın başlarına kadar etkisi yoğun biçimde devam eden Padua okulu, Orta Çağın son dönemleri ile Rönesans boyunca etkisi ve bilimsel merkez olma hüviyeti en güçlü okulların başında gelmektedir. Bunda ise yukarıda zikredilen sebeplerin dışında bir de şunu zikretmek gerekir: Buradaki serbest eğitim-öğretim faaliyeti, İtalya'daki lâik Venedik devleti tarafından garanti altına alındı. Padua'nın 1405'de kazandığı bu haktan sonra İtalya'nın her tarafından en iyi beyinler, özellikle güneyli felsefeciler için Padua cazibe merkezi oldu. Dolayısıyla özellikle bu tarihten sonra Padua okulu Avrupa okullarının lideri durumuna yükseldi.⁴⁷

Orta Çağın sonlarına doğru Avrupa üniversitelerinde iki esaslı düşünce hareketi vardı; bunlardan birincisi ondördüncü yüzyılın başlarında Oxford'da başlayan ve sonraki yüzyılda Paris'te yeni bir güçle devam eden Ockhamist hareketi. Diğeri ise on üçüncü yüzyılda Paris'te başlayan ve on dördüncü yüzyılda Padua'ya geçen Lâtin İbn-i Rüşçülüğü idi. Bu her iki anlayış da bilim ve dini birleştirmeye çalıştılar. Bu Lâtin İ. Rüşçülerin tavırları çok lâik ve din dışı olmalarına rağmen, aslında Aristo ve onun İ. Rüşd tarafından yapılan yorumlarına karşı oldukça muhafazakârdılar. Ancak, 1400'lü yıllarda bilimsel fikirlerin ilerlemesiyle

⁴⁵ Age., s. 151.

⁴⁶ Age., s. 147-149.

⁴⁷ John Hermann Randall, *The School of Padua*, Colombia 1961, s. 26.

ilgili çaba ve gayretler, Padua İbn-i Rüşçülerinin eline geçmişti.⁴⁸

Orta Çağın sonlarında ve Rönesans döneminde Avrupa'daki okulların hemen hepsinde İ. Rüşd'ün Aristo yorumları oldukça derin etkiler bırakmıştır. Bu okullardan Padua diğerlerine nisbetle İbn-i Rüşçülüğün merkezi durumundaydı. Bir okul, aynı zamanda bütün kuzey-batı İtalya'daki entelektüel hareketin de başında yer almaktaydı. Yalnız burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta da bu okullarda İ. Rüşd düşmanlığı da yapılmaktaydı; fakat, Padua'da İ. Rüşçülük diğer üniversitelerde olduğundan daha az saldırılara uğramaktaydı.⁴⁹

İ. Rüşd'ün felsefi eserleri mütercimler tarafından Lâtince'ye çevrildikten sonra İ. Rüşd, Batı'da bir taraftan ders programlarına girmiş, diğer taraftan da onun Batı felsefesini yoğurma süreci başlamıştır.⁵⁰ Nitekim, onun felsefesi İbrânîler sayesinde yaşamış, İtalya ve Fransa'da dört asır kadar Yahudiler ve Hristiyanlar arasında devam etmiş, Padua Üniversitesi İ. Rüşd'e "Feylesoflar Beyi" ünvanını vermişti.⁵¹

Padua okulunun tarihini yazan J. H. Randall, "The School of Padua" adlı eserinde Padua'daki bilgilerin İ. Rüşd'den nasıl ve hangi yönlerden etkilendiklerini anlatırken nihayet şu değerlendirmeye yer verir: "Bu yüzyılın son dönemlerini (on beşinci yüzyıl) anlatan Contarini (öl. 1542) şu değerlendirmeyi yapar: Ben Padua'da iken bütün meşhur İtalyan üniversitelerinde yazar ve şârih olarak İ. Rüşd adı en çok itibar edildi, İ. Rüşd'ün en büyük otorite olduğu konusunda herkes hemfikir ve hemen herkes onun söylediklerini bir çeşit ilham olarak görmekteydiler..."⁵² Görüldüğü gibi bu yüzyıllarda sadece Padua'da değil, diğer üniversitelerde de İ. Rüşçülük ve İ. Rüşd en çok itibar edilen ve intisab edilen bir akım ve isimdi.

Şimdi de özellikle Padua'da İ. Rüşd'ün çeşitli görüşlerinin nasıl temsil edildiğine ve yayıldığına bazı örnekler verelim:

⁴⁸ Age., s. 20-21.

⁴⁹ Friedrich Albert Lange, *Materyalizmin Tarihi I* (çev. Ahmet Arslan), Ankara 1990, s. 133.

⁵⁰ S. Hayri Bolay, "Endülüs'te Gelişen Düşünce Hayatı ve Batı'ya Tesirleri", *Türk Yurdu Dergisi*, S. 79, Ankara 1994, s. 7.

⁵¹ İzmirli İsmail Hakkı, *Müslüman Türk Feylesofları*, İstanbul-Tarihsiz, s. 47.

⁵² J. H. Randall, age., s. 81.

- Batı'da Averroes adıyla anılan İ. Rüşd, Rönesans'ın da müjdecisi idi. O, Pascal ve Roger Bacon'a ilham kaynağı oldu, ancak XII. yy. sonlarında, aleyhinde Batı'da bir hareket başlatıldı. Bu yüzden "Kitâb-ı Mâba'de't-Tabia şerhleri"ni Paris konsili, 1209'da yasakladı; ancak gerek bu eserleri ve gerekse tıp kitapları Avrupa'da gittikçe yayılarak geniş okuyucuya ulaştı. Padua okulunda okutuldu, Thomas Aquinas (öl. 1274), onu tenkit ettiği hâlde, eserlerinde yine de onun etkisinden kurtulamadı.⁵³

- İ. Rüşd'ün Padua'da en meşhur takipçilerinden biri olan Padua'lı Marsilius (Marsilius of Padua) (öl. 1336 veya 1343)'dur. Padua'da doğan ve eğitim-öğretimini orada gören Marsilius 1312'de Paris Üniversitesine rektör seçilmiştir. İtalya'da İ. Rüşd'ün siyasal düşüncelerini yayanlardan da olan Marsilius, bir ara, Padua'da İ. Rüşdçülükle suçlanır ve hayatı hapiste aforozu uğramış bir mürted olarak sona erer.⁵⁴

- İ. Rüşd'ün "Kitâb el-Külliyât fi'l-tıbb" adlı eseri, bir tıp ansiklopedisi niteliğinde olup; bu eser, anatomi, psikoloji, patoloji, hastalık teşhisi, hijyen, terapi ve tıbbî maddeler gibi konularda bilgiler ihtiva etmektedir. Ancak İ. Sinâ'nın "el-Kanun fi't-Tıbb" adlı eseri kadar olmasa da, İ. Rüşd'ün bu eseri de oldukça önemlidir. Bu eser Padua'da 1255 tarihinde Yahudi bilgin Bonacosa tarafından Lâtince'ye çevrildi.⁵⁵

- Paul of Venice (öl. 1429), Padua'da, fizikle ilgili ispatlamalarda İ. Rüşd'ün metodunu takip edenlerden biridir.⁵⁶ On beşinci yüzyılda meşhur üstatlar, Paul of Venice, Cajetan of Thiene (öl. 1465) ve Nicoletto Vernia (öl. 1499) bilgiyi aldıkları noktadan gelecek yüzyıla taşıdılar ve burada oldukça verimli bir evlilikle bu bilgiyi yeni bir ilgiyle yani matematikle ilgili bilimlerle birlikteliğini sağladılar. Sonra, on altıncı yüzyılın başlarında ölen Alessandro Achillini (1463-1512), önce Bologna'da sonra Padua'da İ. Rüşdçülük çerçevesinde insan şahsiyetine kendi düşüncesinde yer bulabilmek için uğraştı. Bu anlamda ona göre, gerçek bir cevher olan insan; mümkün akılla beraber düşünen ruh tarafından tekil ve şahsiyet kazanır. Akıl güçteki farklılıklar akıldan çok bedenden gelir.⁵⁷

⁵³ W. M. Watt, age., s. 53.

⁵⁴ C. W. Prévité – Orton, Marsilius of Padua, London 1935, s. 6.

⁵⁵ H. J. J. Winter, age., s. 70

⁵⁶ J. H. Randall, age., s. 40

⁵⁷ J. H. Randall, age., s. 72-73 ve 81.

On altıncı yüzyılda yine Padua'da pek çok bilginin yanında Bernardus Tomitanus (öl. 1576), Padua'da yıllarca mantık kürsüsünün başkanlığını yapan bu bilgin ve onun akranı diğer bir üstat Aristocu ve birçok bakımdan İ. Rüştü olan Zabarella (öl. 1589), bilimsel gelişmeyi daha da ileriye taşıdılar. Zira, Zabarella'nın çalışmalarıyla Padua okulu, en yüksek noktasına ulaştı. Nitekim, daha sonra Galilei (1564-1642) ve Cesare Cremonini (öl. 1631) tarafından yapılan bilimsel çalışmalarda Zabarella'ya atıflar yapılarak izahlar yapılmaktaydı.⁵⁸

Padua okulunun 1222'den sonra Bologna'dan gelen hoca ve öğrenciler tarafından kurulmasını müteakip, bu okul, gelişmesini hızla sürdürdü. Bunda Bologna'daki halkın aksine Padua halkının ve mahalli rahibin, gelen hoca ve öğrencilere 13. yüzyılın başlarında çok büyük yakınlık göstermiş olmalarının payı büyük olmuştur. Bu hüsnü kabulün yanında, buraya gelen hoca ve öğrencilere önemli imtiyaz ve haklar da tanındı: 1260-62 yıllarında Padua'daki yabancı öğrenciler, vatandaşların sahip oldukları tüm imtiyazlara sahiptiler; bunun yanında onlar, vatandaşlara sıkıntı veren yükümlülük ve sorumluluklardan muaftılar.⁵⁹

Padua yasaları, bilginlere yönelik pek çok özel hakları, imtiyazları ve muafiyetleri kapsamaktaydı. Bunlar arasında önemli olan bazıları şunlardır: Bilginlere ev edinme ve kiralama konusundaki öncelikler; bilginler, mahalli idarecilerin yargılamalarından muafiyetlikler gibi haklara sahiptiler.⁶⁰

Padua okulu, Orta Çağın sonları ile Yeni Çağ'ın ilk dönemleri arasında Avrupa bilim ve felsefesinin yeni şekil kazanmasında çok önemli bir konuma sahip olmuştur. Nitekim Padua'da pek çok tarihi önemli şahsiyet yetişmiştir. Bunların arasında Oliver Cromwell, William Harvey, Galileo Galilei 1592-1608 yılları arasında Padua'da hocalık yaptı; iki Polonya kralı, pek çok kardinal, aziz, dük ve bilim adamı Padua'da bilimsel çalışmalar yapmıştır. Bunlardan Galilei, Padua'da matematik ve fizik hocalığı yaptı. William Harvey ise tıpla ilgili çalışmalarıyla ünlenmişti ki o, kan dolaşımını keşfeden bilim adamıydı.⁶¹

⁵⁸ Age., s. 48-51,61 ve 63.

⁵⁹ Pearl Kibre, age., s. 54,56.

⁶⁰ Age., s. 57,61.

⁶¹ Cesare Foligno, age., s. 152,175; John Hermann Randall, age., s. 24.

Gerek bilim tarihine ve gerekse felsefe tarihine bakıldığında Padua okulu, çok önemli bir ağırlığa sahiptir. Nitekim yukarıdaki sahilelerde adı geçen düşünür ve bilim adamlarıyla bunların düşünce ve bilim tarihinde oynadıkları roller dikkate alındığında bu önem, kendini gayet açık olarak göstermektedir. Ancak burada daima gözden uzak tutulmaması ve daima hatırdada bulundurulması gereken nokta, bu okuldaki bilim ve felsefe anlayışının asıl hareket gücünü sağlayan etkenin ne olduğudur. İşte burada İ. Rüşd karşımıza çıkmaktadır.

İslâm Dünyası, felsefe ve bilim birikimini Avrupa'ya nakleden okul-üniversitelerin öncüsü Toledo, Bologna ve Padua'da yapılan bazı bilimsel ve felsefi tartışma konularıyla, bu tartışmalarda aktif bir şekilde yer alan bir kısım bilgin ve filozofları önceki sahilelerde ele aldık. Bu okullarda tartışma konusu yapılan problemlerden bazılarını ise şimdi belirtmeye çalışacağız:

- Toledo'da bilgin ve filozoflarla çevirmenleri himaye eden, Toledo'nun bilge prensi Alfonso X (1221-1284), Toledo'da İncil ve Kur'anıkerim'i önce İspanyolca'ya, sonra Lâtince'ye çevirtti. Ayrıca o, burada Talmut'u, Kelile ve Dimne'yi, Sindbad'ı "Sintipas" adıyla, Sırru'l-Esrar gibi Arapça olan birçok eseri, Yusuf ile Züleyha kıssası gibi kıssaları da İspanyolca'ya çevirtti. Bu çevirilerin ayrıca İspanyolca'nın gelişmesine katkıda bulunduğu şüphe yoktur. Alfonso X'un büyük destek verdiği bu okul, sadece bir çeviri merkezi değil, aynı zamanda telif eserlerinin meydana getirildiği bir merkezdi. Bu yüzden bugünkü Avrupalı Toledo'daki bu çalışmalara çok şey borçludur.⁶² Zira, her dönemdeki felsefi ve bilimsel hareketlenmelerde çeviriler, en önemli rolü oynamışlardır.

Müslüman İspanya, Hristiyanların eline geçtiğinde buradaki pek çok kitabın yakılmasına, tahrip edilmesine rağmen orada hâlâ 70 civarında kütüphane varlığını koruyabilmişti. Böyle zengin bir kültür mirası bırakan Endülüs Müslümanları her şeyden önce ilim adamlarına büyük hürmet gösteriyorlardı. Hemen her alanda pek çok bilim adamının serbest bir ortam içinde bilimsel faaliyetlerini yaptığı İspanya'da Müslümanlar, Hristiyanlar üzerinde teknikten tıbbı, gıda maddelerinden ticaret ve sanayi tekniğine kadar pek çok alan ve konuda etkili olmuşlardır. Felsefe

⁶² Abdullah Enis et-Tıbbâ, age., s. 335-7.

konusunda ise, İslâm felsefesi Aristo felsefesinin esasını koruyarak ve onu geliştirerek Avrupa'ya tanıttı ve benimsedi. İ. Sinâ ve İ. Rüşd, skolâstik Avrupa için Doğu'nun ışığıydılar. Bu dönemde onlar, Aristo ve Platon'la eşit tutuluyorlardı.⁶³ Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi gerçekten de felsefî ve bilimsel ilerleme ancak serbest bir ortam ve saygı gösterilen bir toplumda gelişme göstermektedir.

13. yüzyılda Avrupa Hristiyan dünyasında cereyan eden tümeller tartışmasında İ. Sina'nın tümeller anlayışının etkisi büyük olmuştur. Şöyle ki o, tümeli (Küllî'yi) ilk kez aklî, tabîî ve mantikî kısımlarına ayırmış; bu tümellerden Allah'ın ilminde olanlara aklî tümel, maddelerde arazlarıyla bulunanlara tabîî tümel, tikelden çekip çıkarıldığında insanın zihninde bulunan tümele ise mantikî tümel demiştir. İşte bu anlayış, Batı'da o kadar etki yapmıştır ki, bu etki, nihayet Paris ruhânî meclisini, 1215'de Aristo'nun eserleriyle beraber, İ. Sinâ'nın bunlar üzerine yazdığı yorumlarını da yasaklamak zorunda bırakmıştır.⁶⁴ Orta Çağ'ın en önemli tartışma konularından tümeller tartışmasında sadece İ. Sinâ'nın değil, diğer İslâm filozoflarının da etkisi büyük olmuştur.

Bologna okulu daha çok bünyesinde Roma medenî hukuk ve öğretiminin yapıldığı bir üniversite olarak tanınmaktadır. Ancak burada felsefî öğretimin de yapıldığı fakültelerdeki tartışma konularından biri de Aristo'nun söz konusu ettiği dışarıdan bazı şeylerin etkileyip etkilenmediği problemi idi. Burada Farabî ve İ. Sinâ ikinci yani onun dışarıdan etkilendiği görüşüne sahiplerken, İbn Rüşd daha da ileri gitmiş ve şöyle demişti: "Ruhun ölümsüzlüğünü aktif ve pasif akıl etkili olmaktadır".⁶⁵ Bu ifade ile İ. Rüşd ferdî ruhun ölümsüzlüğünü aktif ve pasif akılla açıklamaya çalışmıştır.

13. yüzyılda Oxford'daki Aristocuların başında yer alan John Blund (doğ. yak. 1185) ruh anlayışı konusunda Aristo'ya dayanmakla beraber ondan daha çok bu konuda İ. Sinâ'nın yorumundan istifade etmiştir. Yine Oxford'daki bu yüzyılın en önemli isimlerinden birisi de Robert Grosseteste (1170/5-1253)'dir. O da Yeniplatoncu şârihler aracılı-

⁶³ Will Durant, age., s. 208,260.

⁶⁴ İzmirli İsmail Hakkı, age., s. 34,47.

⁶⁵ Michael Haren, age., s. 145-6.

ğıyla Aristo'dan etkilenmiştir. O, Aristo'nun özellikle ruh konusundaki görüşünün anlaşılmasında İ. Sinâ'nın ruh'u kendi bütünlüğü içerisinde bir cevher olarak kabulü yönündeki yorumunu benimsemiştir. 13. yüzyılda yapan William of Auvergne (öl. 1249), İbn Cabirol (Avicbron: öl. 1058) ve İ. Rüşd'e atıflar yapmakta, onların büyük düşünürler olduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla, o da, özellikle ruh konusunda İ. Sinâ'dan etkilenmiştir. Yine William, Aristo'nun Arapça'dan çevrilmiş eserleri aracılığıyla akılla ilgili meselelerde de meşgul olmuştur. O, İ. Sina'nın bağımsız aktif akıl, Tanrı tarafından insan zihnine yerleştirmiştir. Tanrı, aslında tüm akli kavramların en son kaynağı, idrak edilebilenlerin esas temelidir, şeklindeki yorumunu da benimsemiştir.⁶⁶ Görüldüğü gibi özellikle Paris ve Oxford'daki bilgin ve filozoflar, bir dönem diğer İslâm filozoflarından daha çok İ. Sinâ'dan etkilenmişlerdir. Ancak bu tespit, oralarda İ. Sinâ'nın tek otorite olarak tanındığı anlamına gelmez, zira aynı dönemlerde diğer İslâm filozofları da buralarda etkili olmuşlardır.

Başta Toledo'daki bilgin ve filozoflar olmak üzere diğer Avrupa okullarındaki Batılı bilgin ve filozofları Arapça'dan yapılan çevirileri, Müslüman İspanya hakkında fazla bilgi elde edebilmek için okumakta ve incelemekteydiler. Nitekim hedefi daha ileri araştırmalar olan her astronomun amacı "Almagest"i anlayabilmektir; ancak Orta Çağ'da pek çok bilgin; Dante de dâhil, el-Fergâni'nin "Usûl ilme'l-nucûm = Elements of Astronomy" sini daha kolay anlaşılır buluyorlardı. Ayrıca İ. Sinâ'nın "Şifa" adlı eseri, ismi gibi felsefede tam bir sistematığe sahipti. Bu eser, soruları ve sorunları havada bırakmıyor, onlara açık-seçik cevaplar veriyordu. Ayrıca bu eser, Aristo'nun pek çok felsefe kitabından daha düzenli ve anlaşılması daha kolaydı. Bundan dolayı bu kitap, diğerlerine ve Aristo'ya tercih edilmekteydi. Diğer taraftan İ. Rüşd'ün Aristo'nun eserlerine yazdığı şerhler, Aristo üzerine çalışanlara detaylı bir yol göstermekte ve 13. yüzyıldan sonra gelen Lâtin yorumcularına bir model teşkil etmekteydi. Bunun böyle olduğuna en açık delil ise, onun önemli büyük şerhlerinin Arapça asıllarından çok, bugün hâlâ Lâtincelerinin varlıklarını devam ettirmeleridir.⁶⁷ Charles Burnett'in belirttiğine göre,

⁶⁶ Age., s. 151,156-7.

⁶⁷ Charles Burnett, *The Translating Activity in Medieval Spain*, s. 1049-1050.

bugün Avrupa ülkelerinin önemli birçok kütüphanesinde bu eserlerin Lâtince nüshalarını bulmak mümkündür. Zira bu eserler, birçok kez farklı tarihlerde Lâtince'ye çevrilmişlerdir.

Padua okulu hakkında etraflı bir kitap yazan J. H. Randall'ın bu konudaki bazı fikirlerini nakletmek istiyoruz:

Padua'daki İ. Rüşdçüler, oldukça lâik ve din dışı tavır ve anlayışlarına rağmen, Aristo ve onun İ. Rüşd tarafından yapılan yorumların söz konusu olduğunda, bunlara karşı oldukça muhafazakârlardır.

Padua'daki son İ. Rüşdçülerin en büyüklerinden biri olan Zabarella (öl. 1589) orada yıllarca mantık kürsüsü başkanlığı yapmıştı. Mantık anlayışında tamamen Aristocu geleneğe bağlı olan Zabarella da mantığı bir bilim olarak değil, bir alet olarak değerlendirmekte idi. Ayrıca ona göre mantık ile metod birbiri ile yer değiştirebilen iki terimdir. Buna göre o, metodu "bilinenden bilinmeyi elde eden akli bir alettir" diye tanımlamakta, aynı zamanda metodun kıyasla da aynı şey olduğuna işaret etmektedir. Bunu da o, "metodun tanımı kıyasın tanımından farklı değildir" sözleri ile ifade etmektedir.⁶⁸ Çok yönlü bir filozof-bilgin olan Zabarella, evren ve insan doğası hakkında ise aynen 16. yüzyıl Aristo şârihi İ. Rüşdçüler gibi, evrenin insan doğasından farklı olduğunu kabul etmektedir.⁶⁹ Zabarella Rönesans'ın bu son döneminde oldukça geniş etkisi olan, hatta düşünceleri itibarıyla birtakım takipçileri olan önemli bir düşünürdür.

Padua'daki en ünlü Aristocuların sonuncusu ise Cesare Cremonini (1550-1631)'dir. O, 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başlarında hâlâ İ. Rüşdçi problemlerden olan ruhun ölümsüzlüğü, Tanrı'nın isbatı ve Allah'ın zatı gibi konularda İ. Rüşd'ün yorumlarına sıkı sıkıya bağlı biri olarak dikkat çekmektedir.⁷⁰ Şu hâlde 17. yy.'da arada kopukluk olmadan, tanınmış başlıca batılı filozofların, dolaylı yollardan da olsa, müslüman düşünürlerden etkiler aldıklarını söylemek, isabetsiz olmasa gerektir.

Buraya kadar söylenenlerden anlaşılacağı üzere bu okullar ve bunlardaki felsefi ve bilimsel faaliyetler ve buralarda görev yapan filozof

⁶⁸ John Hermann Randall, *The School of Padua*, s. 21, 48-50.

⁶⁹ *Age.*, s. 112.

⁷⁰ *Age.*, s. 112-3.

ve bilginler, düşünce tarihinde oldukça önemli bir halkayı oluşturmuşlardır.

Bu okullarda temeli atılan bilim ve felsefedeki yaklaşımlar, daha sonraki devirlerde başlıca hareket noktaları olarak alınmış ve Batı düşüncesinin uyanmasında en önemli rolü oynamıştır.

Sonuç:

Felsefe ve bilim tarihine bakıldığı zaman; her dönemde bilgin ve filozofların yanında, onların yetiştiği okulların ve çevrelerinin de düşünce ve bilimin gelişmesinde oldukça önemli paya sahip oldukları görülmektedir. Bu sebeple, bu çalışmada söz konusu ettiğimiz Toledo, Bologna ve Padua okullarının, gerek kendilerinde yetişen bilgin ve filozoflar ve gerekse bu merkezlerdeki bilimsel faaliyetlerin etkisi açısından, felsefe ve bilim tarihinde çok önemli birer konuma sahip oldukları ortaya çıkmaktadır.

Bu okullardan Toledo'nun en başta gelen özelliği, bir tercüme okulu olmasıdır. Burada ağırlıklı olarak ilmî ve felsefî eserler Arapça'dan Lâtince'ye çevrilmekteydi. Bu çeviri sadece Lâtince'ye değil İbranice'ye ve İspanyolca'ya da yapılmaktaydı. Bu çeviri faaliyetlerinde İspanyol Yahudileri başrolü oynamaktaydılar. Onların yanında gerek doğudan, gerekse batıdan gelen birçok bilgin bu okuldaki çeviri faaliyetlerine katılıyorlardı. On ikinci, on üçüncü asırlarda Avrupa'da hemen her entelektüel Arapça öğrenmeye çalışıyordu. Bunu da onlar, eski Grek bilim ve felsefe adamlarının katkılarını, yorumlarını öğrenmek amacıyla yapıyorlardı.

“Toledo'da çeviri faaliyetine katılan bilim adamları Müslüman bilim adamlarına olan hayranlıkları nedeniyle isimlerini Arap-İslâm fonetiğine uydurarak yazmaktaydılar” diyen W. M. Watt şu değerlendirmeyi de yapar: “Avrupa, Bizans imparatorluğu ile devamlı ilişki içinde bulunmasına rağmen, Müslümanlardan, Bizanslılardan aldıklarından daha fazlasını aldılar.”⁷¹

Toledo'da çeviri faaliyetine katılan bilim adamlarından, on ikinci yüzyılda en çok bilinenlerden bazıları şunlardır: Hermann of Carinthia

⁷¹ Bu konuyla ilgili daha geniş bilgi için bk. :W. M. Watt, age., s. 38, 71,53.

(1138-43), Plato of Tivoli (1134-45), Daniel of Morley (öl. 1180), Alfred of Sareshel (öl. 1180), Gerard of Cremona (öl. 1187), Petrus Alfonsi (öl. 1115), Hugh of Santalla (öl. 1135), John of Seville (öl. 1130-40), Dominic Gundisalvi (1150-90). İlk dönem bu mütercim-bilginler matematik, tıp ve astronomiyle ilgili Arapça metinleri çevirdiler.⁷² Bu çeviri faaliyeti, on üçüncü yüzyılda da devam etti ve Toledo, kendisinde yapılan bilimsel, felsefî ve çeviri faaliyetleriyle İtalya yolunu takip ederek Batı'nın uyanmasında en önemli rolü oynayan bilim merkezlerinden biri oldu.

Bologna okulu, gerek bugünkü anlamında üniversite adını ilk kullanan okul olması, gerekse ilk Roma medenî hukukunun resmen okutulduğu yer olması açısından önemli bir Orta Çağ eğitim-öğretim kurumudur. Ayrıca Bologna okulu, eğitim-öğretim tarihi içinde ilk öğrenci üniversitesi olma sıfatını da taşımaktadır.

Bologna okulu, Toledo okulu kadar olmasa da kendisi de çeviri faaliyetlerinin de devam ettiği bir okuldur. Bunlar arasında Arapça'dan çeviri faaliyetlerine Toledo'da başlayarak Bologna'da devam eden tanınmış bir İbn Sinâ'cı olarak Michael Scot önemli bir isimdir. Ayrıca, Bologna, gerek öğrencilerine ve gerekse hocalarına tanıdığı imtiyaz ve muafiyetlerle de Avrupa üniversitelerine örnek olmuştur.

Padua okuluna gelince; bu okul, 1222'de Bologna'dan göç eden öğrenci ve hocalarla kurulduğu tarihten sonra sürekli gelişme göstermiştir. Padua okulu, gerek kendisinde yapılan lâik eğitim-öğretim ve gerekse bugün dahi, isimleri bilim ve felsefe tarihinde büyük bir saygıyla anılan bilgin ve filozofların hoca olarak görev yapmaları nedeniyle oldukça önemli bir bilim merkezi olmuştur.

Bologna gibi bir öğrenci üniversitesi olan Padua okulu, Oliver Cromwell, William Harvey, Albertus Magnus, Marsilius of Padua, Paul of Venice ve Galileo Galilei gibi birçok bilgin ve filozofun çeşitli dönemlerde bilimsel çalışmalar yaptığı bir okuldur. Padua okulu denilince şüphesiz bu okulla ilgili ilk akla gelen özelliklerden birisi bu okulun Lâtin İbn Rüşd'çülüğünün 15. ve 16. yüzyılda merkezi durumunda bulunmasıydı. Nitekim, Paudalı bilgin ve filozoflar İ. Rüşd'ü "Filozoflar Beyi" ünvanıyla nitelemektedirler.

⁷² Michael Haren, age., s. 134-135.

Bu üç okulun felsefe ve bilim tarihinde yükledikleri misyona daha yakından bakıldığında her biri ayrı ayrı olmakla beraber, birbirlerini tamamladıkları, Rönesansın köklerinin buralarda atıldığı görülür. Orta Çağın bu okulları üzerindeki perde kaldırıldıkça, bugünkü; teknolojinin, bilimin, felsefenin, insanî değerlerin, medeniyetin altındaki gerçekleri daha yakından tanıma ve görme imkânını elde etmiş olacağız.

Kaynakça:

- E. Lévi-Provençal "Toledo", İ. A. (MEB), c. 12/1, İstanbul 1979
- Mehmet Özdemir, "Gayri Müslimlerin Dinî Hayatı Açısından Müslüman Fatihlerin Endülüs'deki Uygulamaları", A. Ü. İ. F. Dergisi, S. XXXIII, Ankara 1992.
- Mehmet Özdemir, "Müvelledün'ün Endülüs Emevileri Döneminde Kültürel Hayattaki Yerleri", A. Ü. İ. F. Dergisi, S. XXXIV, Ankara 1993.
- Will Durant, İslâm Medeniyeti (çev. Orhan Bahaeddin), İstanbul Tarihsiz.
- Abdullah Enîs et-Tıba', el-Kutûf el-Yâni'a, Beyrut 1986.
- David Knowles, The Evolution of Medieval Thought, London 1962.
- H. J. J. Winter, Eastern Science, London 1952.
- M. Schmitz, "Al-Hakem", İ. A. (MEB), İstanbul 1979, c. 5/1.
- Aldo Mileli, La Science Arabe et son rolé dans l'évolution scientifique mondiale, Leiden 1966.
- Michael Haren, Medieval Thought, London 1985.
- Charles Burnett, "The Translating Activity in Medieval Spain", The Legacy of Muslim Spain (Ed. by Salma Khadra Jayyusi), I-II, New York 1992.
- J. Morenbon, Later Medieval Philosophy, London 1987.
- W. M. Watt, İslâm'ın Avrupa'ya Tesiri (çev. Hulusi Yavuz), İstanbul 1986.
- M. Deanesly, A History of The Medieval Church, London 1950.
- Pearl Kibre, Scholarly Privileges in the Middle Ages, London 1961.

- Cesare Foligno, The Story of Padua, London 1910.
- John Hermann Randall, The School of Padua, Colombia 1961.
- Friedrich Albert Lange, Materyalizmin Tarihi I (çev. Ahmet Arslan), Ankara 1990.
- S. Hayri Bolay, “Endülüs’te Gelişen Düşünce Hayatı ve Batı’ya Tesirleri”, Türk Yurdu Dergisi, S. 79, Ankara 1994.
- İzmirli İsmail Hakkı, Müslüman Türk Feylesofları, İstanbul Tarihsiz.
- C. W. Prévité – Orton, Marsilius od Padua, London 1935.

